

Роксолана ПОПЕЛЮК

аспірант відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І Крип'якевича НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8298-8029>

e-mail: roksolana.hultaychuk@gmail.com

АЛЛА ГОРСЬКА У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

Опрацьовано й узагальнено наукові здобутки дослідників, детально вивчено спогади сучасників для розкриття різностороннього життя, творчої та політичної діяльності художниці Алли Горської. Акцентовано на її ролі в русі спротиву комуністичному режиму. Виділено її успіхи як мисткині, реалізацію творчих ідей, наголошено на сприйнятті нею українства, створенні низки монументальних художніх композицій, мозаїк, розписів. Наголошено на її протидії насадженню насильницької русифікації в мистецтві за утвердження українського національного стрижня.

Відзначено роль А. Горської в організації та діяльності Клубу творчої молоді, його вплив на піднесення з віків національної культурної спадщини, зокрема козацького бароко, традицій українського народного мистецтва на зламі ХІХ–ХХ ст.

Крім того, відображено величезний пласт життя мисткині крізь призму спогадів сучасників та її власні. Зазначено, що важливим джерелом для вивчення біографії та творчості художниці стало її листування, що дало змогу краще зрозуміти і розглянути думки та душевні переживання у різні періоди життєвого шляху власниці епістолярію. З'ясовано, що вагомим творчим етапом для художниці стала її театральна діяльність як сценографа і дизайнера костюмів та декорацій, про що свідчать спогади художніх керівників театру, артистів і мистецтвознавців.

Значну увагу приділено записам та розповідям друзів і рідних, на основі яких проаналізовано трансформацію поглядів художниці щодо мовного питання, її перехід на українську, пошук української ідентичності у творчій та громадській діяльності.

Найбільшу увагу зосереджено на участі художниці в українському дисидентському русі. Констатовано, що боротьба з тоталітарним режимом стала альфою та омегою всього її життя. Стверджено, що А. Горська була однією з найактивніших діячок українського руху спротиву радянському ладу: підтримувала репресованих, писала відкриті листи, звернення у різні інстанції влади, виголошувала промови на захист затриманих і ув'язнених друзів та однодумців.

Зазначено, що пам'ять про А. Горську рідні та друзі вшановували в комуністичний час, їй віддають шану і в незалежній Україні.

Ключові слова: Алла Горська, дисиденти, художники, творчість, репресії, спогади, рух Опору.

«Вона була знищена ворогами України, апологетами комуністичного режиму. Знищена за те, що сміливо і гордо говорила правду всім в очі. Її знищили за те, що Горська була сумлінням українського народу»
(Дигас, 2018, с. 3)

В'ячеслав Чорновіл про Аллу Горську

У липні 2022 р. світ облетіла звістка, що в Маріуполі окупанти зруйнували мозаїчні композиції «Дерево життя» та «Боривітер» авторства Алли Горської та Віктора Зарецького. Це – один із доказів того, що праця дисидентів і їхня боротьба були важливими, адже навіть за десятиліття ворог продовжує знищувати їхні твори.

Авторка мозаїки А. Горська – взірєць для наслідування. Народившись і виховуючись у російськомовному середовищі, вона стала не тільки щирою патріоткою, а й справжнім борцем із режимом, душею українського шістдесятництва, як її називали друзі. Представники влади так боялися поширення та впливу ідей А. Горської на суспільність, що навіть після смерті дисидентки вели спостереження за її могилою. Опанас Заливаха відзначав, що могила Горської стала буквально місцем «паломництва» для незгодних. Окрім того, імена відвідувачів місця поховання художниці записували та надалі вели за ними спостереження (Дудка, 1991).

Мета дослідження – проаналізувати історію боротьби А. Горської проти національних утисків українців крізь призму спогадів сучасників і родичів. Зокрема, акцентовано увагу на головних рисах діяльності в мистецькій та політичній сферах, а також виділено основні життєві етапи художниці.

Постать А. Горської стала об'єктом багатьох досліджень як серед істориків, так і мистецтвознавців. Чимало статей про дисидентку опубліковано в науково-популярній літературі, адже історія життя художниці і її трагічна загибель досі залишають більше запитань, аніж відповідей. Для написання статті використано різноманітні джерела та літературу. Зокрема, для розуміння і достовірної передачі інформації я послуговувалася даними інтерв'ю (Бердиховська, Гнатюк, 2004а, 2004b) та відеоматеріалів (Дудка, 1991). Творчо та критично у розвідці використано твори (Танюк, 2005), спогади (Сверстюк, 1971), листування (Огнева, 2013) та звернення (Сергієнко, 1971). Цінними при відтворенні образу А. Горської є спогади родичів, зокрема сина, який детально описав життя художниці (Зарецький, 2009; Зарецький, Марчевський, 1996). Як бачимо, чимало дослідників присвятили публікації цій непересічній постаті. Активний учасник руху шістдесятників, український літературо- та кінознавець Роман Корогодський, захоплюючись визначною роллю дисидентки в русі Опору, наголошував, що Алла Горська була цілим сюжетом в історії українського шістдесятництва, зі своїми колізіями, першим і другим планами, комунікативним полем, зав'язкою і трагічною розв'язкою та моторошною таємницею у фіналі (Корогодський, 2003, с. 24).

Народилася Алла Горська 18 вересня 1929 р. у Ялті в заможній родині, пов'язаній із мистецтвом. Батько, Олександр Валентинович, був одним з організаторів радянського кіновиробництва й обіймав керівні посади в галузі кінематографії (Дигас, 2018, с. 4). Зокрема, очолював великі кіностудії – Ленінградську, Київську, Одеську (Зарецький, 2009, с. 140).

З 1946 р. по 1948 р. Алла Горська навчалася у Київській художній школі ім. Т. Шевченка у класі Володимира Бондаренка, яку закінчила із золотою медал-

лю. Художниця Галина Зубченко пригадувала, що перший вплив на формування національної свідомості Алли Горської та інших студентів мав саме художник-монументаліст. Тодішня міська молодь переважно не спілкувалися українською і саме Володимир Боднарченко зумів привити студентам любов та повагу до українськості, відкрив значення особи Тараса Шевченка. Після цього А. Горська долучилася до оформлення Шевченківських свят (Авраменко, 2006, с. 70).

Незважаючи на походження, Алла Горська не зазнавалася, не ставила себе вище за інших, згадувала художниця Ірина Левитська, що навчалася з нею в художній школі. Попри те, що батько був директором кіностудії, а це висока номенклатура, абсолютно недосяжна для інших, Алла дружелюбно і з повагою відносилася до інших учнів та ділилася обідами (Левченко, 2001).

У подальшому виборі вагань не було – вона вступила на живописний факультет Київського художнього інституту. Тут її вчителями були Михайло Шаронов та Сергій Григор'єв (Дигас, 2018, с. 4).

На відміну від батька, матір Алли, Олена Горська, ніколи кар'єри не робила. Зі спогадів Олексія Зарецького, сина Алли, її мати походила з Полтавщини й була дуже красивою жінкою (Зарецький, 2009, с. 140). В Ялті вона працювала вихователькою у дитячих санаторіях, а в Ленінграді – художником-костюмером, що надалі стало її постійною роботою (Дигас, 2018, с. 4). Саме разом із матір'ю і братом Алла пережила в оточеному нацистами Ленінграді дві блокадні зими (Штогрин, 2019). Потім брат пішов на фронт і загинув, а Алла з мамою евакуювалися до Алма-Ати, де до них приєднався батько. Згодом уся родина переїхала до Києва. Цікаво, що частим гостем в їхньому київському домі був Олександр Довженко (Авраменко, 2006, с. 70).

Ірина Левитська розмірковувала, що характер Горської був сформований блокадою Ленінграда. Про цей важкий етап життя вона дізналася безпосередньо з розповіді художниці (Левченко, 2001).

Ті, хто знав Горську, теж відзначали її відмінність від дітей заможних сімей. Євген Сверстнок наголошував, що походження Горської із заможної російськомовної сім'ї стало для неї радше стимулом, ніж перепорою в долученні до руху спротиву. Адже в новому середовищі вона була більш чутливою та почала відкривати для себе глибини української культури, бо зрозуміла, що в цьому реалізація її і як художника, і як людини (Дудка, 1991).

Прозаїк Валерій Шевчук зауважував, що в життєвих пошуках художниця відкрила для себе Україну, українську мову, український всесвіт, який пристрасно полюбила (Грабовський, 2004).

Цікаво, що українську мову А. Горська опанувала за власним бажанням уже дорослою. У 1961 р. в одному з листів до батька, тоді ще російськомовна, вона писала: «Ти знаєш, весь час хочеться писати українською, розмовляти українською, думати починаєш українською» (Огнева, 2013, с. 41).

Алла Горська під час навчання у Київській художній середній школі ім. Т. Г. Шевченка, 1947 р.

Зі спогадів ровесників в інституті українська мова давалася А. Горській важко, а згодом батько навіть потурбувався, щоби вона могла не вивчати її у виші. Пізніше на запитання, чому стався такий перехід, А. Горська відповідала: «Надходить мить, коли тобі раптом стає соромно. Вже десь із півроку, як відчула: живемо безсоромним життям!...» (Зарецький, Огнева, 2011, с. 10). За свідченням сучасників, української мови Аллу Горську навчала її близька подруга, також дисидентка Надія Світлична (Шумик, 1991, с. 247).

Що ж саме вплинуло на формування політичних поглядів мисткині? Виріши в російськомовному оточенні, у заможній сім'ї, здавалося, дівчина нічого не потребувала в житті. Однак А. Горська мала підвищене почуття справедливості. Ще з дитинства вона вбирала в себе все найкраще з побаченого й почутого, зокрема щодо розвитку свободи особистості, громадської думки та захисту своїх прав. Напевно, тому просто не зуміла б жити інакше, як і багато інших дисидентів, що не змогли змиритися чи йти проти совісті. Василь Стус наголошував, що бути радянським громадянином – це бути рабом (Стус, 1986, с. 1), а Надія Світлична заявляла, що для неї нижче людської гідності бути громадянином найбільшого у світі концтабору (Карасик, 2005). Розділяючи думки друзів, А. Горська констатувала: «Найбільша крамола – бути українцем в Україні» (Огнева, 2013, с. 17).

Влітку 1952 р. А. Горська вийшла заміж за студента того ж Київського художнього інституту В. Зарецького (Дигас, 2018, с. 4), який відіграв визначальну роль у житті дисидентки. Зі спогадів Ірини Левитської, Алла одружилася з Віктором не питаючи нікого – молодята повідомили батькам уже після одруження (Левченко, 2001).

Зі спогадів друзів, Віктор став для Алли орієнтиром у виборі художніх задумів. Проте вона не хотіла повністю повторювати ідеї чоловіка, а шукала власний шлях, свою тему, її могутня енергія повинна була знайти самотній вхід. Віктор Зарецький констатував, що Алла народжена, щоби бути лідером, і запрограмована, щоби бути царем (Зарецький, 2009, с. 141). У пошуках стильових засобів вона вивчала твори народних майстрів та інших художників. Спочатку зацікавилася творчістю Марії Примаченко, а згодом і Анатолія Петрицького (Клочко, 2022).

На думку сина художниці Олексія, Алла Горська цілком віднайшла свою художню мову – не тільки мистецьку, а й життєво-емоційну складову, коли працювала в с. Горностайполі тоді Чорнобильського р-ну Київської обл. (Зарецький, 2017, с. 5). Розвиваючись під впливом різних мистецьких ідей, а також, увібравши красу поліського колориту, А. Горська створила власний унікальний художній стиль.

Разом із Віктором вони творили шедеври, наповнені однаково красою й бунтарським духом, подорожували Україною, створюючи все нові й нові полотна. Цікаво, що однією з перших була мандрівка була на Донбас, звідки родом В. Зарецький. Тут вони створили низку монументальних художніх композицій, деякі дійшли до наших часів (Штогрин, 2019).

Робота художників-монументалістів була складною, адже, крім мистецьких ідей, вимагала доброї фізичної підготовки. Пригадуючи роботу над мозаїками та розписами спільно з А. Горською й іншими художниками, В. Зарецький відзначав їхнє захоплення ідеєю. Вони відпрацьовували величезну кількість варіантів і шукали оригінального рішення, не думаючи про матеріальну вигоду (Зарецький, 2009, с. 142).

Пізніше разом із Віктором вона мандрувала Середньою Азією, відвідуючи Самарканд, Бухару, Ургенч. Результатом їхніх подорожей стали численні замальовки

олівцем, аквареллю й темперою (Лісова, Яцковська, Рак, 2019). Євген Сверстюк вважав, що Віктор Зарецький, Алла Горська, Людмила Семикіна, Галина Севрук, Панас Заливаха та Вен'ямін Кушнір малювали зовсім не так, як навчали в інституті, за певними визначеними канонами, а шукали нових ідей для своїх творів (Тарнашинська, 2010, с. 59–60).

Проте треба зауважити, що професійний розвиток художниці припав на складний час, коли мистецтво й культуру тримали в рамках. Шістдесятництво витворило своє професійне та багатогранне мистецтво, пробудило в молодій генерації українських художників зацікавленість національними питаннями (Авер'янова, 2014, с. 57). Спочатку роботи й ідеї А. Горської влада сприймала схвально, беручи до уваги її походження та статус батька. Проте щобільше художниця поринала у вир руху Опору, щобільше українзувалася, то сильніше система їй протидіяла.

Незважаючи на тиск влади, А. Горська стала «об'єднуючим центром» для молодих мистців того часу (Бердиховська, Гнатюк, 2004а, с. 153). Її активна діяльність в опозиційному русі надала йому такого яскравого забарвлення, що важко собі уявити шістдесятництво без «його душі», як її назвав Роман Корогодський, в особі цієї вродливої і талановитої жінки (Тарнашинська, 2011, с. 9).

Не дивно, що і всі згадки сучасників про А. Горську сповнені поваги та трепету до неї. Опанас Заливаха констатував, що навколо А. Горської, яка була найяскравішою, найрішучішою і найенергійнішою постаттю серед дисидентів, гуртувалися всі небайдужі, які шукали витоків та сучасних напрямів, аби виявити своє українське лице серед культур народів світу (Зарецький, Марчевський, 1996, с. 32).

Художниця Людмила Семикіна також згадувала про Аллу Горську, як про людину, що згуртувала навколо себе всіх незгодних, і відзначила стійкість характеру дисидентки. З її спогадів, А. Горська вміла протестувати та не могла змиритися з комплексом меншовартості серед українців (Шумик, 1991, с. 245).

Друзі також вказували на значення протидії А. Горською нав'язаній комуністичною владою насильницькій русифікації в мистецтві. Зокрема, О. Заливаха зазначав, що вона мала свій національний український хребет, що рідко траплялося в тогочасному українському мистецтві. На його думку, більшість тогочасних мистців дивитися на світ крізь російську естетичну призму. Проте А. Горська була зовсім іншою (Зарецький, Огнева, 2011, с. 12–13).

Художниця Галина Севрук бачила Аллу Горську неземною, космічною істотою, діяльність якої практично паралізувала ревнителів залізних порядків і її б не втримала жодна в'язниця (Зарецький, Огнева, 2011, с. 14).

Знаковою подією в дисидентському русі на початку 1960-х років стала організація Клубу творчої молоді (КТМ). Молоді актори, письменники, поети, науковці проводили дискусії, мистецькі вечори, влаштовували виставки, займалися самвидавом, морально й матеріально підтримували один одного (Дигас, 2018, с. 6). На думку Леся Танюка, піднесення, яке виникло після заснування КТМ, було подібним до подій 1920-х років, які пройшли під знаком Леся Курбаса (Левченко, 2001).

*Алла Горська, 1960 р.
Джерело:
<http://archive-uu.com>*

На початках діяльність КТМ вписувалася в радянські стандарти. Але поступово почали з'являтися чіткі національні ознаки. Першим поштовхом став перехід на спілкування українською мовою, а згодом відбулося заглиблення в національну культурну спадщину. Значну роль у цьому відіграв вступ у члени клубу 4 березня 1961 р. художників В. Кушніра, А. Горської, Г. Зубченко та В. Зарецького. У багатьох наукових виданнях цю подію датують 1962 р. (Касьянов, 1995, с. 20). Щоправда, у щоденнику Леся Танюка ця подія описана під 4 березня 1961 р. (Танюк, 2005, с. 120). Художники, захоплені традиціями українського народного мистецтва 1920-х років і козацького бароко, остаточно закріпили за клубом національний вимір (Секо, 2011, с. 232).

Алла Горська стала однією з центральних постатей КТМ. Відкриваючи меморіальну табличку на будинку, де вона мешкала, Лесь Танюк констатував, що її квартира була найбільшим з осередків творчого бунту КТМ і того всього, що потім називалося рухом шістдесятників (Левченко, 2001). На підтвердження цих слів Є. Сверстюк розповідав, що зустрічі у квартирі А. Горської були частими не тільки через зручне розташування в центрі Києва, а й атмосферу, адже кожен тут почував себе як вдома. Алла Горська відчувала, що потрібна, та пам'ятала щось таке, про що інші забували (Бердиховська, Гнатюк, 2004b, с. 33).

Також Алла Горська захоплювалася театром, зокрема розробила ескізи до вистав «Ніж у сонці» за однойменною поемою Івана Драча, «Отак загинув Гуска» Миколи Куліша, «Правда і кривда» Михайла Стельмаха й ін. Театр теж був стихією А. Горської, можливо, далось у знаки родинне оточення та знайомий із дитинства світ кінематографії. Проте художниця і тут шукала цікавих рішень, до прикладу, створювала декорації, які виконували кілька функцій та утворювали цікавий пейзаж на фоні акторів, чи костюми героїв «з фокусом», добре придивившись до яких, можна було дізнатися приховану суть персонажа (Зарецький, 2017, с. 6).

Коли вистави були готові до постановки, їх заборонили. Причиною стали не вони самі, а «закрутки гайок» владою. Коли заборонили «Отак загинув Гуска», Алла висловилася: «Вперше присуття на своєму власному похороні», адже заборона стала для неї великим ударом. До театру вона більше не повернулася. Лесь Танюк був переконаний, що в особі Алли Горської Україна втратила майбутнього видатного сценографа (Огнева, 2007, с. 10).

Ще однією сторінкою життя А. Горської став її спротив тоталітарній системі. Якщо в мистецьких пошуках художниця була щасливою, то в боротьбі – безкомпромісною, хоча й давалося це вкрай важко. Після того, як Алла Горська, Василь Симоненко і Лесь Танюк стали свідками того, як діти грали у футбол дитячим черепом у Биківні під Києвом на початку 1960-х років, Алла розплакалася та довго не могла говорити (Зарецький, Огнева, 2011, с. 12). А далі розпочалася боротьба за правду. Алла Горська разом із Василем Симоненком обійшли десятки сіл в околицях Києва, опитуючи місцевих жителів, розшукуючи могили тих, кого розстріляв Народний комісаріат внутрішніх справ, похованих в'язнів. Як наслідок, були знайдені докази захоронення жертв сталінізму на Лук'янівському й Васильківському кладовищах та в Биківні (Шановська, 2014, с. 304–305). Спроба донести цю правду до влади не увінчалася успіхом, а навпаки – розпочала ще одну хвилю репресій. Лесь Танюк пригадував, що за Аллою стежили і їй погрожували. Та й загалом дисидентам доводилося остерігатися на кожному кроці (Зарецький, Огнева, 2011, с. 12).

Наступним етапом особистої боротьби Алли Горської стала заборона вітража «Шевченко. Мати», який вона створила у співавторстві з Опанасом Заливахою, Людмилою Семикіною, Галиною Севрук і Галиною Зубченко в Київському університеті. Побачивши макет, партійне керівництво запанікувало. Очевидно, зображений там Т. Шевченко й образ України-матері не вписувалися у закріплені радянською ідеологією стереотипи. Скликана після цього комісія за уламками кваліфікувала його як ідеологічно ворожий, і А. Горську відрахували зі Спілки художників, проте за рік її членство відновили.

Із запису обговорення справи про шевченківський вітраж у Київському університеті ім. Т. Шевченка: «Вітраж – ідейно порочний витвір, Шевченко за ґратами. Трагування суто формалістичне. Не сумісне з образом Кобзаря. Ми повинні суворо засудити негідне ставлення членів Союзу Горської та Семикіної до відповідальної справи та суворо запитати у них» (Михалевич, 1971, с. 12–13).

Влада продовжила репресії. Було заарештовано багатьох друзів і знайомих А. Горської. Художниця констатувала: «У мене нема ніяких ілюзій. Хочуть – віднімуть ім'я, хочуть – одкрутять голову, хочуть – помилують. Для них наше життя – дрібниця, не варта уваги. Втоплююсь, проте, головне – аби душа не сивіла» (Дигас, 2018, с. 7).

Після перших арештів київської і львівської творчої інтелігенції в 1965 р. представники Комітету державної безпеки (КДБ) організували віча по всіх університетах, інститутах та установах із метою переконати слухачів, що вони викрили дуже небезпечну групу українських буржуазних націоналістів і агентів Центрального розвідувального управління (ЦРУ). Алла Горська активно протестувала проти репресій. Дисидентка наголошувала, що представники влади брешуть про найкращих людей, і вимагала відкритий народний суд (Шумик, 1991, с. 248).

Художниця висловлювала протести проти незаконного ведення судових справ, листувалася з політ'язнями, всяко підтримувала їх, за що почастишали виклики на допит до КДБ, де, зокрема, слідчий зачитав їй свідчення заарештованого Ярослава Геврича. На очній ставці художниця запитала в Я. Геврича про те, що змусило його неправдиво свідчити? Ярослав відповів, що за 105 днів навчать брехати. Також А. Горська розповіла, що під час допиту і після очної ставки слідчі ображали її та погрожували ув'язненням. Надалі художниця відмовилася свідчити працівникам КДБ без присутності представників прокурорського нагляду (Огнева, 2013, с. 377–378). Галина Севрук зазначала, що на допитах у КДБ Алла Горська демонстративно запалювала цигарку, тим самим показуючи незламність свого спротиву (Гулько, 2000).

Тиск влади ставав усе відчутнішим. За А. Горською та її чоловіком В. Зарецьким стежили, часто демонстративно, їм погрожували. Як пригадував син художниці Олексій, під їхнім будинком крутилися «топтуни». Від незнайомих людей на вулицях можна було почути: «Ви дограєтеся, ще не таке буде» (Дигас, 2018, с. 9).

У 1970 р. Аллу Горську викликали на допит до Івано-Франківська у справі заарештованого тоді Валентина Мороза, де вона відмовилася давати свідчення. За кілька днів до смерті висловила жаль із приводу того, що не поїхала на суд, і склала протест до Верховного суду УРСР щодо незаконності та жорстокості вироку В. Морозові (Дигас, 2018, с. 9).

Як пригадує Олексій Зарецький, 28 листопада 1970 р. мама вийшла зі свого будинку на вул. Терещенківській і поїхала до Василькова, щоби взяти швейну машинку у свекра – Івана Зарецького (Зарецький, 2012). Коли першого дня А. Горська не повернулася,

рідні не стали бити на сполох, адже подружжя не узгоджувало детально своїх планів. Тому коли Алла не прийшла 28 листопада, Віктор припустив, що дружина готує їжу, прибирає в хаті, пере або, наприклад, могла зламатися машина (Зарецький, 2012).

Віктор Зарецький 30 листопада замовив дзвінок до Василькова, проте листоноша нікого не застав вдома. Відчуваючи щось недобре, чоловік поїхав сам, проте хата була зачинена. Повернувшись додому, він розповів про зникнення дружини Н. Світличній. Наступного дня вона з Є. Сверстюком поїхала до Василькова. Місцеві міліціонери не хотіли сприяти в пошуках, проте друзі А. Горської були дуже настирними, тому міліціонер все ж відчинив будинок. Тут, у погребі, вони і знайшли тіло А. Горської. Щоправда, близько підійти не могли, адже міліціонер їх відразу відсторонив. Зі спогадів О. Зарецького, Є. Сверстюк бачив тіло, але не був впевнений в особі жертви, адже розгледів тільки голову з білим волоссям. Згодом у відділку дисидентам натякнули, що вони приїхали першими та бачили труп, а отже, матимуть клопіт (Зарецький, 2012).

Біля залізничної станції Фастів-2 29 листопада на колії знайшли тіло І. Зарецького. Після виявлення тіла А. Горської В. Зарецького заарештували за підозрою у вбивстві дружини. Олексій Зарецький зазначив, що батько перебував у камері дві ночі з підсланим радянськими спецслужбами інформатором. На одному з допитів В. Зарецький змушений був визнати, що його батько мав підстави вбити А. Горську. Після цього їх повезли в морг на впізнання тіла І. Зарецького, а потім відпустили (Зарецький, 2012).

У слідстві щодо вбивства А. Горської залишилося чимало неточностей. Зокрема, на фотографіях із місця злочину зафіксовано плями крові на стіні, але не проведено експертизи, як саме нанесено удар, що важливо для відтворення моменту вбивства. Є фото порожньої залізничної колії, де було виявлено тіло І. Зарецького, але немає фотофіксації, як саме воно лежало. Щобільше, не знайдено поїзда, що мав би його вбити (Білокінь, 1991, с. 10). Проте слідство дійшло висновку, що свекор убив невістку через особисту неприязнь, а потім вчинив самогубство, – справу закрили (Штогрин, 2019).

Тіло А. Горської не відразу віддали рідним, похорон переносили. Спочатку прощання з художницею було призначене на 4 грудня. Цього дня до Києва приїхали люди з інших міст і зібралися кияни, щоб попрощатися з художницею. Несподівано, нібито в інтересах слідства, похорон відклали на 7 грудня. У день похорону у траурно прибраній майстерні художниці друзі влаштували посмертну виставку її творів (Бойчук та ін., 1971, с. 88).

Художниця І. Левитська разом із Н. Світличною поїхала в морг, щоби підготувати тіло А. Горської до поховання. Вона згадувала, що обличчя художниці було не пошкоджено, удар, найімовірніше, був нанесений сильною рукою в голову (Левченко, 2001).

На похороні художниці Олександр Сергієнко виголосив прощальну промову від друзів. «Неймовірно тяжко працювати для українського народу. Та він завжди давав з себе людей таких, як Алла Горська – готових іти до кінця своєю тернистою дорогою», – констатував дисидент (Сергієнко, 1971, с. 22).

Смерть А. Горської створила інформаційний вибух. Про трагічну подію інформували й іноземні джерела. Зокрема, влітку 1971 р. у газеті «Chicago Tribune» було надруковано дві статті Франка Старра (Frank Starr) – «Висока ціна опору в Радянському Союзі» та «Радянська справедливість на Україні» – про боротьбу і загибель Алли Горської. Висока ціна опору, про яку писав автор, – це смерть 41-річної художниці, яка зазнала репресій, через те, що хотіла бути україркою на українській землі, а не радянським патріотом (Хомяк, 1971, с. 125).

Ця втрата стала невимовною для середовища дисидентів. Євген Сверстюк після смерті мисткині зазначив, що дисиденти були готові до того, що представники влади вбивали їхню молодість і талант, але ніхто не чекав, що почнуть убивати фізично (Дудка, 1991). Скульпторка Аліса Забой, яка пізніше стала авторкою пам'ятника на могилі художниці, з болем пригадувала пережитий шок. Вона зазначила: «З Аллою пішла найістотніша частка кожного з нас» (Огнева, 2007, с. 16).

В одному з листів після смерті Горської Н. Світлична писала до О. Заливахи, що не може отямитись від того, що сталося. Навіть за 40 днів після смерті, коли сніги забіліли на могилі художниці, Світлична продовжувала відчувати її живою більше, ніж багатьох живих (Огнева, 2013, с. 401).

Щоб увічнити постать А. Горської в історії, її друзі й рідні створили чимало мистецьких творів. Скульптори, художники, поети присвячували свої роботи її пам'яті. Віктор Зарецький на пам'ять про дружину намалював такі полотна: «Світлий спогад», «Метафоричне видіння», «Душа піднімається в небо» й ін. Після трагедії мистець часто годинами сидів біля вікна своєї майстерні і вдивлявся углиб парку, подумки воскресяючи світлий образ Алли (Огнева, 2007, с. 61).

Василь Стус присвятив вірша пам'яті Алли Горської:

«Ярій, душе. Ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай – червону тіль калини
на чорних водах – тіль її шукай,
де горстка нас. Малесенька щопта
лише для молитов і сподівання.
Усім нам смерть судилася зарання,
бо калинова кров – така ж крута,
вона така ж терпка, як в наших жилах.
У сивій завірюсі голосінь
ці грона болю, що пануть в глибінь,
безсмертною бідою окошились» (Стус, 1990, с. 26).

Описуючи життєвий шлях і вклад А. Горської, Є. Сверстюк захоплювався нею та підсумовував, що якби уявити детальну історію її життя, то була б повчальна повість про те, як художниця відкрила свою Україну (Сверстюк, 1971, с. 23). Такою її запам'ятали друзі, рідні і всі, хто був із нею знайомий, – людиною, яка відкрила для себе Україну у зрілому віці та стала справжнім борцем із тоталітарною радянською системою за державну незалежність України і права її громадян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Авер'янова, Н. (2014). Мистецька еліта України: Алла Горська в когорті шістдесятників. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*, 17, 57–59.

Авраменко, О. (2006). *Терези долі Віктора Зарецького. Творчий шлях митця як фокусування процесів трансформації художнього життя в Україні 50–80-х років ХХ століття*. Київ: Інтертехнологія.

Бердиховська, Б., Гнатюк, О. (2004а). У моєму житті було так багато добра... Розмова з Михайлиною Коцюбинською. В *Бунт покоління. Розмови з українськими інтелектуалами*. Київ: Дух і літера.

Бердиховська, Б., Гнатюк, О. (2004b). Ми вибрали життя. Розмова з Євгеном Сверстюком. В *Бунт покоління. Розмови з українськими інтелектуалами*. Київ: Дух і літера, 32–90.

Білокінь, С. (1991). Смерть Алли Горської. *Образотворче мистецтво*, 4, 10–14.

Білокінь, С. (2012, 10 квітня). Алла Горська (спогади). *Боривітер. Традиційне народне в українському мистецтві 1960–1970-х*. <https://boryviter.etnoua.info/novyny/alla-horska-spohady-serhij-bilokin/>

Бойчук, Б., Бургардт, В., Кравців, Б., Оленська-Петришин, А., Прокоп, М. та ін. (ред. кол.). (1971). Трагічна смерть Алли Горської і її похорон. *Сучасність*, 131, 88–93.

Грабовський, С. (2004, 25 листопада). Алла Горська: текст радіожурналу «Країна Інкогніта». *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/937498.html>

Гулько, О. (2000, 17 вересня). Алла Горська перейшла на українську мову у зрілому віці. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_alla-gorska-perejshla-na-ukrayinsku-movu-u-zrilomu-vici/308015

Дигас, Д. (ред.), Москович, Г. (упоряд.). (2018). *Незрадлива дочка українського Відродження 60-х років ХХ ст. Алла Горська*. Львів, 3–14.

Дудка, С. (режисер). (1991). *Усім нам смерть судилася зарання. Пам'яті Алли Горської* [Документальний фільм]. Україна: Кіностудія «Укртелефільм».

Зарецький, О., Марчевський, М. (ред. та упоряд.). (1996). *Алла Горська: Червона тіль каліни: листи, спогади, статті*. Київ: Спалах ЛТД.

Зарецький, О. (ред. і упоряд.). (2009). *Художник Віктор Зарецький. Пошуки коріння. Листи, нариси, спогади, статті*. Київ.

Зарецький, О. (ред.), Огнева, Л. (упоряд.). (2011). *Алла Горська. Квітка на вулкані*. Донецьк: Норд Комп'ютер.

Зарецький, О. (2012, 22 грудня). Злочин без терміну давності. Вбивство Алли Горської. *Український погляд*. <http://ukrpohliad.org/national-memory/zlochy-n-bez-stroku-davnosti-vby-vstvo-ally-gors-koyi.html>

Зарецький, О. (2017). Алла Горська – художник. В *Алла Горська: альбом*. Аукціонний дім «Дукат». Київ: Вістка, 5–7.

Касьянов, Г. (1995). *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років*. Київ: Либідь.

Карасик, С. (2005). Світлична Надія Олексіївна. *Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні»*. <http://museum.khpg.org/1113995960>

Клочко, Д. (2022). «Вперше присутня на власному похороні», – Алла Горська. *Локальна історія*. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/vpershe-prisutnia-na-vlasnomu-rokhoroni-alla-gorska/>

Корогодський, Р. (2003). Душа українського шістдесятництва. *Українська мова та література*. (№ 39/40. Ч. 2: Шістдесятники поза пафосом), 17–24.

Левченко, О. (режисер-постановник). (2001). *Алла Горська* [Документальний фільм]. Національна кіностудія фільмів імені Олександра Довженка, Українська студія хронікально-документальних фільмів на замовлення міністерства культури і мистецтв України.

Лісова, К. (керівник), Яцковська, А. (ред.), Рак, О. (упоряд.). (2019). Горська Алла. *Ukrainian Unofficial*. <http://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka>

Михалевич, М. (упоряд.). (1971). Трагічна смерть Алли Горської. *Український вісник*, 4, 11–21.

- Огнева, Л. (упоряд.). (2007). *Алла! Алла! Алулуйя!* Донецьк: ДОГО «Центр Діскавері».
- Огнева, Л. (авт.-упоряд.). (2013). *Алла Горська. Життєпис мовою листів.* Донецьк: Музей «Смолоскип».
- Сверстюк, Є. (1971). На могилу Алли Горської. *Український вісник*, 4, 23–27.
- Секо, Я. (2011). Культурницькі об'єднання 1960-х рр. У контексті руху шістдесятників. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Історія*, 1, 230–236.
- Сергієнко, О. (1971). Слово від друзів. *Український вісник*, 4, 22.
- Стус, В. (1986). *Палімпсести. Вірші 1971–1979 років.* Нью-Йорк: «Сучасність».
- Стус, В. (1990). *Веселий Цвинтар.* Варшава.
- Танюк, Л. (2005). *Твори: в 60 т. (Т 5: Щоденники 1960–1961 рр.).* Київ: Альт прес.
- Тарнашинська, Л. (2010). *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: історико-літературний та поетикальний аспекти.* Київ: Смолоскип.
- Тарнашинська, Л. (2011). *Плеяда нескорених: Алла Горська. Опанас Заливаха. Віктор Зарецький. Галина Севрук. Людмила Семикіна: біобібліогр. нарис.* Київ.
- Хомяк, Р. (1971). Американська преса про Аллу Горську і Валентина Мороза. *Сучасність*, 131, 125–127.
- Шановська, О. (2014). Василь Симоненко й Алла Горська: життя як виклик поліцейській державі. *Інтелігенція і влада. Серія «Історія»*, 30. Одеса, 301–313.
- Штогрин, І. (2019, 18 вересня). Вона була «душею шістдесятництва» і її вбили. До ювілею Алли Горської. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/30171723.html>
- Шумик, Д. (1991, 20 січня). Алла Горська – світлий дух України. *Українські вісті*, 244–249.

REFERENCES

- Averianova, N. (2014). Mystetska elita Ukrainy: Alla Horskа v kohorti shistdesiatnykiv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo*, 17, 57–59 (in Ukrainian).
- Avramenko, O. (2006). *Terezy doli Viktora Zaretskoho. Tvorchyi shliakh myttsia yak fokusuvannia protsesiv transformatsii khudozhnoho zhyttia v Ukraini 50–80-kh rokiv XX stolittia.* Kyiv: Intertekhnolohiia (in Ukrainian).
- Berdychovska, B., Hnatiuk, O. (2004a). U moiemu zhytti bulo tak bahato dobra... Rozмова z Mykhailynoiu Kotsiubynskoiu. In *Bunt pokolinnia. Rozмовy z ukrainskymy intelektualamy.* Kyiv: Dukh i litera (in Ukrainian).
- Berdychovska, B., Hnatiuk, O. (2004b). My vybraly zhyttia. Rozмова z Yevhenom Sverstiukom. In *Bunt pokolinnia. Rozмовy z ukrainskymy intelektualamy.* Kyiv: Dukh i litera, 32–90 (in Ukrainian).
- Bilokin, S. (1991). Smert Ally Horskoi. *Obrazotvorche mystetstvo*, 4, 10–14 (in Ukrainian).
- Bilokin, S. (2012, Kviten 10). Alla Horskа (spohady). *Boryviter. Tradytiine narodne v ukrainskomu mystetstvi 1960–1970-kh.* <https://boryviter.etnoua.info/novyny/alla-horska-spohady-serhij-bilokin/> (in Ukrainian).
- Boichuk, B., Burhardt, V., Kravtsiv, B., Olenska-Petryshyn, A., Prokop, M. ta in. (Ed.). (1971). Trahichna smert Ally Horskoi i yii pokhoron. *Suchasnist*, 131, 88–93 (in Ukrainian).
- Hrabovskiy, S. (2004, Lystopad 25). Alla Horskа: tekst radiozhurnalu «Kraina Inkohnita». *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/937498.html> (in Ukrainian).

Hunko, O. (2000, Veresnen 17). Alla Horska pereishla na ukrainsku movu u zrilomu vitsi. *Gazeta.ua*. https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_alla-gorska-pereishla-na-ukrayinsku-movu-u-zrilomu-vici/308015 (in Ukrainian).

Dyhas, D. (Ed.), Moskovych, H. (Comp.). (2018). Nezradlyva dochka ukrainskoho Vidrozhennia 60-kh rokiv XX st. Alla Horska. Lviv, 3–14 (in Ukrainian).

Dudka, S. (Prod.). (1991). «*Usim nam smert sudylasia zarannia. Pamiati Ally Horskoi*» [Documentary]. Ukraina: Kinostudiia «Ukrtefilm» (in Ukrainian).

Zaretskyi, O., Marchevskiy, M. (Ed. & Comp.). (1996). *Alla Horska: Chervona tin kalyny: lysty, spohady, statti*. Kyiv: Spalakh LTD (in Ukrainian).

Zaretskyi, O. (Ed. & Comp.). (2009) *Khudozhnyk Viktor Zaretskyi. Poshuky korinnia. Lysty, narysy, spohady, statti*. Kyiv (in Ukrainian).

Zaretskyi, O. (Ed.), Ohnieva, L. (Comp.). (2011). *Alla Horska. Kvitka na vulkani*. Donetsk: Nord Kompiuter (in Ukrainian).

Zaretskyi, O. (2012, Hruden 22). Zlochyn bez terminu давности. Vbyvstvo Ally Horskoi. *Ukrainskyi pohliad*. <http://ukrpohliad.org/national-memory/zlochyn-n-bez-stroku-davnosti-vby-vstvo-ally-gors-koyi.html> (in Ukrainian).

Zaretskyi, O. (2017). Alla Horska – khudozhnyk. V *Alla Horska: albom*. Auktsionnyi dim «Dukat». Kyiv: Vistka, 5–7 (in Ukrainian).

Kasianov, H. (1995). *Nezhodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80 rokiv*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Karasyk, S. (2005). Svitlychna Nadiia Oleksiivna. *Virtualnyi muzei «Dysydentskyi rukh v Ukraini»*. <http://museum.khpg.org/1113995960> (in Ukrainian).

Klochko, D. (2022). «Vpershe prysutnia na vlasnomu pokhoroni», – Alla Horska. *Lokalna istoriia*. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/vpershe-prisutnia-na-vlasnomu-pokhoroni-alla-gorska/> (in Ukrainian).

Korohodskiy, R. (2003). Dusha ukrainskoho shistdesiatnystva. *Ukrainska mova ta literatura*, 39/40, ch. 2: *Shistdesiatnyky poza pafosom*, 17–24 (in Ukrainian).

Levchenko, O. (Prod.). (2001). *Alla Horska* [Documentary]. Natsionalna kinostudiia khudozhnykh filmiv imeni Oleksandra Dovzhenka, Ukrainska studiia khronikalno-dokumentalnykh filmiv na zamovlennia Ministerstva kultury i mystetstv Ukrainy (in Ukrainian).

Lisova, K. (Man.), Yatskovska, A. (Ed.), Rak, O. (Comp.). (2019). Horska Alla. *Ukrainian Unofficial*. <http://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka> (in Ukrainian).

Mykhalevych, M. (Comp.). (1971). Trahichna smert Ally Horskoi. *Ukrainskyi visnyk*, 4, 11–21 (in Ukrainian).

Ohnieva, L. (Comp.). (2007). *Alla! Alla! Alyhuia!* Donetsk: DOHO «Tsentri Diskaveri» (in Ukrainian).

Ohnieva, L. (Auth.-Comp.). (2013). *Alla Horska. Zhyttiepys movoiu lystiv*. Donetsk: Muzei «Smoloskyp» (in Ukrainian).

Sverstiuk, Ye. (1971). Na mohylu Ally Horskoi. *Ukrainskyi visnyk*, 4, 23–27 (in Ukrainian).

Seko, Ya. (2011). Kulturnytski obiednannia 1960-kh rr. U konteksti rukhu shistdesiatnykiv. *Naukovi zapysky TNPU imeni V. Hnatiuka. Seriya: Istoriiia*, 1, 230–236 (in Ukrainian).

Serhiienko, O. (1971). Slovo vid druziv. *Ukrainskyi visnyk*, 4, 22 (in Ukrainian).

Stus, V. (1986). *Palimpsesty. Virshi 1971–1979 rokiv*. Niu-York. «Suchasnist» (in Ukrainian).

Stus, V. (1990). *Veselyi Tsyvntar*. Varshava (in Ukrainian).

Taniuk, L. (2005). *Tvory: v 60 t. (T 5: Shchodennyky 1960–1961 rr.)*. Kyiv: Alt pres (in Ukrainian).

Tarnashynska, L. (2010). *Ukrainske shistdesiatnytstvo: profili na tli pokolinnia: istoryko-literaturnyi ta poetykalnyi aspekty*. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).

Tarnashynska, L. (2011). *Pleiada neskorenykh: Alla Horska. Opanas Zalyvakha. Viktor Zaretskyi. Halyna Sevrjuk. Liudmyla Semykina: biobibliohr. narys*. Kyiv (in Ukrainian).

Khomiak, R. (1971). Amerykanska presa pro Allu Horsku i Valentyna Moroza. *Suchasnist*, 131, 125–127 (in Ukrainian).

Shanovska, O. (2014). Vasyl Symonenko y Alla Horska: zhyttia yak vyklyk politseiskii derzhavi. *Intelihentsiia i vlada. Seriia «Istoriia»*, 30. Odesa, 301–313 (in Ukrainian).

Shtohryn, I. (2019, Veresen 18). Vona bula «dusheiu shistdesiatnytstva» i yii vbyly. Do yuvileiu Ally Horskoï. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/30171723.html> (in Ukrainian).

Shumyk, D. (1991, Sichen 20). Alla Horska – svitlyi dukh Ukrainy. *Ukrainski visti*, 244–249 (in Ukrainian).

Roksolana POPELIUK

PhD Student of the Department of Modern History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8298-8029>

e-mail: roksolana.hultaychuk@gmail.com

ALLA GORSKA IN THE MEMORIES OF CONTEMPORARIES

The article elaborates and summarizes the scientific achievements of researchers, the memories of contemporaries are studied in detail to reveal the multifaceted life, creative and political activities of the artist Alla Gorska. Emphasis is placed on her role in the resistance movement against the communist regime. Her successes as an artist, the realization of creative ideas, her perception of Ukrainianness, the creation of a number of monumental artistic compositions, mosaics, and paintings are emphasized. Her opposition to the imposition of violent Russification in art for the affirmation of the Ukrainian national core is emphasized.

Gorska's role in the organization and activities of the Club of Creative Youth was noted, as well as its influence on the promotion of the national cultural heritage, in particular the Cossack Baroque, traditions of Ukrainian folk art at the turn of the 19th and 20th centuries.

In addition, a huge layer of the artist's life is reflected through the prism of contemporaries memories and her own. An important source for studying the artist's biography and creativity was her correspondence, which made it possible to better understand and consider the thoughts and emotional experiences of the owner of the epistolary at different periods of her life. It was found out that an important creative stage for the artist was her theatrical activity as a scenographer and designer of costumes and decorations, as evidenced by the memories of the artistic directors of the theater, artists and art critics.

Considerable attention is paid to the records and stories of friends and relatives, on the basis of which the transformation of the artist's views on the language issue, her transition to the Ukrainian language, and the search for Ukrainian identity in creative and social activities are analyzed.

Also, the greatest attention is focused on the participation of the artist in the Ukrainian dissident movement. The fight against the totalitarian regime became for her the alpha and omega of her entire life. It is claimed that Alla Gorska was one of the most active activists of the Ukrainian movement against the Soviet regime. She opposed the communist system, supported the repressed, wrote open letters, appealed to various authorities, delivered speeches in defense of the detained and imprisoned, her friends and associates.

It is noted that the memory of Alla Gorska was honored by relatives and friends during the communist era and she is deeply respected during the time of independent Ukraine.

Keywords: Alla Gorska, dissidents, artists, creativity, repression, memories, resistance movement.